

Dövrünə güzgü tutan Əli Nəzmi

Əli Nəzmi

Klassiklərimiz mətbuatı in-sanların ruhunu təzələyən səhər mehi, cəmiyyətin hərəkətverici qüvvələrindən biri, dövrün

aynası, xalqın görən gözü, eşidən qulağı və s. epitetlərlə təqdim və təqdir etmişlər. Doğrudan da, ümummilli mədəniyyətin tərkib hissəsi sayılan mətbuat mənsüb olduğu xalqın həyata baxışlarını, məişət tərzini, ictimai-mədəni proseslərə sosial-psixoloji münasibətlərini özündə əks etdirən, eyni zamanda, onun hər hansı məsələyə münasibətinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan bir vasitədir. Ona görə mətbuatın elmi-nəzəri, metodiki, təcübü baxımdan dərk və inkişaf mərhələlərinin şərhində diqqət mərkəzində olmuş, bu barədə şeir, məqalə, kitablar yazılmış bir-birindən maraqlı fikirlər söylənmişdir. Təbii ki, mətbuata, onun əhəmiyyətinə dair ilk qiymət verib fikir söyləyən də qələm əhli - şair, yazıçı və publisistlər olub. Mətbuat və ədəbiyyat xadimləri milli mətbuatımızın keçdiyi tarixi yolu zaman-zaman araşdırmış, onun ümumi mənzərəsini canlandırmaq təşəbbüsü ilə qələmə sarılmışlar. XX əsr Azərbaycan ədəbi fikrinin görkəmli şəxsiyyətləri içərisində satirik şair Əli Nəzminin adı iftixarla çəkilir. Dövrünün qüdrətli yazarlarından sayılan ədibin 140 illik yubileyi qeyd olunur.

Əli Nəzmi (Əli Məhəmməd oğlu Məmmədzadə) 1878-ci ildə Gəncə şəhəri yaxınlığındakı Sarov kəndində yoxsul ailədə doğulub. İbtidai təhsilini mollaxanada alıb. Sonra rus-tatar məktəbində oxumuşdur. Atasının vəfatı ilə güzəranlarının ağırlaşması üzündən doğma yurdu tərk edərək Orta Asiyanın Buxara və Səmərqənd şəhərlərində iki il tacir dükənində şagird kimi çalışıb. Mütaliə yolu ilə təhsilini artırmış, klassik Şərq ədəbiyyatını dərinlən öyrənmişdir. "Bikəs" təxəllüsü ilə şeirlər də yazmışdır.

Ədəbi fəaliyyətə 1904-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində işiq üzünə çıxan "Kənddə ibtidai" adlı ilk şeiri ilə başlayıb. 1905-1907-ci illərin inqilabi hərəkəti onun yaradıcılığında böyük dönüş yaradıb. Satirik şeirlərini "Məşədi Sijimqulu", "Kəfsiz" və s. gizli imzalarla çap etdirib. "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin görkəmli nümayəndəsi kimi tanınmışdır. Felyeton və satirik şeirləri satirik-yumoristik dergilərdə,

xüsusən "Molla Nəsrəddin" jurnalında müntəzəm çap olunmuşdur. "İstibdad", "Qorxuram", "Olaçaqımı", "Sizə nə", "Ey fuqara", "Od tutub odlandı vətən" və s. şeirlərində mütləqiyyətə, müstəmləkəçilik siyasətinə, dini fanatizmə və geriliyə qarşı azadlıq ideyalarının təbliğatını aparıb. Doğma kəndində təqib və təzyiqlərə görə ailəliklə Gəncəyə köçür, burada xırda ticarətlə məşğul olur. Eyni zamanda, satirik şeirlərini gizli imzalarla (A.S.Əlidəyənəqli, Həcamətverdi", "Sərsəri", "Qanacaqsız", "Şəmşir", "Şəmşirək", "Peşiman qoca", "Gəncə cavanları", "Müt-şair", "Şallah", "Kav-mahi", "Qoca zığ-zığ", "Papiroşçəkən" və s.) ictimailəşdirir.

Azərbaycanda sovet hakimiyyəti yarandığı ilk günlərdən yeni cəmiyyətin tərəfdarı kimi fəaliyyət göstərmiş. Gəncə məktəblərində müəllimlik etmiş, "Yeni Gəncə" qəzeti redaksiyasında çalışmış (1924-1926), Bakıya köçüb "Kəndli" qəzeti və "Molla Nəsrəddin" jurnalı redaksiyasında məsul katib postunu tutmuşdur (1926-1931).

“ Təqaüdə çıxdıqdan sonra “Yeni yol”, “Kommunist” qəzeti redaksiyalarında müxtəlif vəzifələrdə işləyib. İkinci Dünya müharibəsi dövründə alman faşizminə qarşı kəskin satirik əsərlər yazıb. Nizami, Firdovsi, Krılov kimi sənətkarlardan tərcümələr etmiş, eyni zamanda, qiymətli ədəbi-tənqidi məqalələr qələmə almışdır. “Keçmiş günlər” (1944) adlı mənzum xətiyəsi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və mətbuatını öyrənmək üçün maraqlıdır.

1946-cı il yanvarın 4-də Bakıda vəfat etmiş.

İlk mətbu əsəri "Şərqi-Rus"da çap olunan Əli Nəzminin ilk yaradıcılığı haqqında tədqiqatçıların fikri belədir ki: "onun 1901-ci ildən başlayaraq şeirlər yazdığı və hətta bundan bir neçə il əvvəl Orta Asiyadan öz dostlarına və məktəb yoldaşlarına mənzum məktublar göndərdiyi məlumdur". Bu haqda şair özü də sonralar xatirələrini bölüşür: "Mən qütbədə mütləq tələməyə başladığım məktəb arkadaşlarımla məktubləşir, bəzən də təəssüratımı onlara daha kəskin anlatmaq üçün qəzələ oxşar, vəznə və qafiyəsi pozucuq şeirlər yazırdım".

Əli Nəzminin ailəsini dolandırmaq üçün müxtəlif şəhərlərə üz tutub ticarətlə məşğulluğu barədə məlumat vermişdik. Belə səfərlərdən biri də 1904-cü ildə Tiflisdə reallaşdı. Lakin burada o yalnız ticarətlə maraqlanmır. Həm də yenidən çap olunan "Şərqi-Rus"un redaksiyasına gəlir və M.Şaxtaxtinski ilə tanış olur. Bu tanışlıqdan sonra qəzetə ara-sıra şeir və məqalələr verir. Növbəti gəlişlərindən birində elə həmin redaksiyada Mirzə Cəlil və Ö.F.Nəmanzadə ilə tanışlığı son-

ralar möhkəm dostluğa çevrilir. "Molla Nəsrəddin"də ilk dəfə 1906-cı ildə "Əlidəyənəqli" imzası ilə kiçik bir məktubla (bəzi tədqiqatçıları bunu felyeton adlandırlırlar) fəaliyyətə başlayır. Ə.Nəzminin jurnalına gəlişini Mirzə Cəlil sonralar belə xatırlayırdı: "O vaxt biz məcnuəminin 12-ci nömrəsində "Quli-biyabani" sərlövhləli məqalə ilə varlıqlarımıza tənəli bir xitab dərc etdik. Ta ki, ondan bir neçə vaxt sonra Sabirin "Təməyi-nahar" ı bizim səsimizə səs verdi. Burada Məşədi Sijimqulu Kəfsiz də meydana çıxdı və "pənah Allaha" - deyib, Sabirin "Təməyi-nahar"ına cavab - "Çayda çapan qardaşım, aqlama, aqları gör" mətləli şeirini göndərdi".

Ə.Nəzmi "Molla Nəsrəddin"də bir neçə molla-nəsrəddindən fərqli, nə şeir, nə də felyetonla çıxış edib. İlk çıxışları məktublardan ibarətdir. Beləliklə, jurnalla yaxınlıq edən gənc onun məqsədini, məramını daha yaxından başa düşməyə başlayır və sonralar nainki jurnalın daimi yazarına çevrilir, hətta Mirzə Cəlil onu dahi Sabirə müqayisə edərkən deyirdi: "Molla Nəsrəddin"ə yaraşan şivənin məzəlliliyi və duzluluğunda, maharət və lətafətdə Sabirə yavuc gələn və ona əvəz sayılan - birinci Məşədi Sijimqulu Kəfsiz olubdu".

Mirzə Cəlilin bu fikrini sonralar ədəbiyyatşünas alim Mir Cəlal təsdiq edərək yazırdı: "İmza atmasa, Sabir ilə Əli Nəzminin şeirlərini biri-birindən ayırmaq çox çətindir". Digər tədqiqatçıların fikrincə də, M.Ə.Sabirin vəfatından sonra istər "Molla Nəsrəddin"də, istərsə də "Məzəli", "Tuti", "Zəbur", "Bəbəyi-Əmir" və s. kimi satirik jurnallarda əsasən "Şəmşirək", "Şəmşir", "Sijimqulu", "Kəfsiz", "Məşədi Sijimqulu", "Sərsəri", "Şallah" imzaları ilə ən yaxşı şeirləri yazan Əli Nəzmi idi. Bunlarla yanaşı, "Məlimat", "Tərəqqi", "Yeni irşad", "Günəş", "Qar-daş köməyi" kimi qəzet və jurnallarla da əməkdaşlıq etmişdir. Bu mətbu orqanlarındakı çıxışı bir daha təsdiqləyir ki, Ə.Nəzmi təkcə satirik şeirlər deyil, eyni zamanda, nəsrilə də maraqlanmış, publisistik məqalələr və felyetonlar yazmışdır.

1927-ci ildə Ə.Nəzmi "Sijimqulunamə" adlı "Azərneşir"də çap etdiriyi əsərini də ustadının xeyir-duası ilə (əsərə Mirzə Cəlil müqəddimə yazıb) oxucuların ixtiyarına verir.

Əli Nəzmi ömrünün əlli ilini bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş. Mirzə Cəlil, Sabir kimi özünü vətənin tərəqqisinə, mədəniyyət və maarifin çiçəklənməsinə həsr etmişdir. O, Sabirin vəfatından sonra ikinci Sabirimiz oldu və dahi şairin yerini boş qoymadı. Məşədi Sijimqulu Kəfsizin zövq və səfəli, duzlu və məzəli şeirinin davamı heç vaxt kəsilmədi. Onun əsərlərində cəmiyyətdə kök salan sosial ziddiyyətlər, yoxsulluq, dini fanatizm, qadın azadlığı öz əksini tapırdı.

*Man annamıram, bilmirəm, insan nə deməkdir!
İnsan hələ insandı, bə heyvan nə deməkdir?..*

Çarizmin müstəbidiyyəti, azadlıqda olan millətlərə qarşı sonsuz zülm və işğəncəsi həssas təbiətli, iti və kəskin qələmli Əli Nəzminin ilk şeirlərindən tutmuş 1920-ci ilə qədərki bütün yaradıcılığında yarıqlıq dillə təsvirlənir...

Vətən dərdi Əli Nəzminin inqilabdən əvvəlki bütün yaradıcılığına həppuşdur. Xüsusilə, irtica illərində onun dünyagörüşünün, bəzən hətta bədbinlik notları sezlənən şeirlərində əsasən həmin ictimai kədar dururdu. "Bu da bir bahar" əsərində vətən yaralanı ümidiniz, qəmli xallarla ifadə olunmuşdur.

*Qırmızı qan ilə əlvandır bu gün lövhi-vətən,
Çəngi-istibdadda qəbz olmada ruhi-vətən.
Turi-ağyar ilə dolmuş qəlb-i-məcburi-vətən,
Kəştiyi-hifzü xilasə minmayir Nuhi-vətən,
Bilkəsə, qəlb-i-vətəntək zaxmdar olmuş könül.*

Şair öz əsərlərində "dərbəri-hürriyyətin", yəni azadlıq dilbərini vətəninə çalışdır. Vətənin gələcək səadəti üçün onun hava və su kimi gərəkliliyini dönə-dönə, coşğun ilhamla qələmə alır. Azadlıq ümid ağacını barsız görəndə, xəzan yelləri şairin gözləntilərini vuranda, irticanın qara əlləri ilə hər şey alt-üst ediləndə Əli Nəzmi:

*Od tutub odlandı vətən sərbəsər,
Olmadı övladı-vətən bəxtəvər...*

deyə xalqın həsəratini ürəyində qoyanları nifrətlə damğalayır. "Hürriyyətdən kim nə pay apararsın?" şeirində azadlıq arzu və istəyini təəssüflə yağrulmuş misralarda ifadə edir:

*Oreklərə hər nə desə, çal çapik,
Azərbaycan türklərinə vur təpik.
Uruslara mümtəziyyət, ağılalıq,
Ermaniya imperiyada darğalıq!*

Milli ədəbiyyat və dilimizin varlığı, saflığı uğrunda kəskin məfkürə döyüşlərində Əli Nəzmi Mirzə Cəlilin ən yaxın silahdaşı, məsləkdaşı, ideya yoldaşı idi.

Görkəmli ədib sovet dövründə də çoxlu mənzum hekayələr, satirik şeirlər yazmış, "Molla Nəsrəddin" məktəbinin tənqid, satira, haqiqət-pərəstlik, vətəndaşlıq cəsəratini ənənələrinə son nəfəsinədək sadiq qalmışdır. Böyük Vətən müharibəsi illərindəki satiraları şairin ədəbi irsinə ayrıca mərhələdir, bu əsərlər "Satira mərmiləri" adı ilə nəşr edilirdi. Onun keçdiyi mürəkkəb həyat və mübarizə yolu xalq təmənnəsiz xidmət nümunəsidir.

Əli Nəzmi hər şeydən əvvəl, inqilabçı-satirik şairdir. Yaradıcılığının başlıca ruhunu inqilab, azadlıq, vətən, xalq, beynəlmilətçilik, insansevərlik, milli dil və mədəniyyət uğrunda inadlı mübarizə kimi başəri problemlər təşkil edir. Onun yaradıcılığı maarifpərvər şeirlərdən ictimai-inqilabi satiraya doğru inkişafı yüksəlmişdir.

*Millatın halına bən hey gülürəm,
Xoş gəlir tabimə hər şey, gülürəm.
Gəh gülür, gəhi də aqlamsınıram;
Gəhi pöhrələnirəm, gəhi sınıram,
Qorxmayır, ürküyürəm, diskiniyəm,
Çakirəm ah peyapəy, gülürəm,
Xoş gəlir tabimə hər şey,
gülürəm... ♦*

Aynurə Əliyeva